

De Nederlandse ondernemerschap paradox

Arbeidsmarktregulering en ondernemerschap in Nederland¹.

Erik Stam

In de afgelopen 20 jaar is het aantal nieuwe bedrijven en zelfstandig ondernemers enorm toegenomen in Nederland. Deze ondernemerschapsrevolutie is mede mogelijk gemaakt door overheidsbeleid. De Nederlandse economie is dynamischer geworden, met veel meer toetredende en uittrekkende bedrijven, en Nederland is zeker geen kartelparadijs meer. Ook heeft de groeiende groep zelfstandigen zonder personeel voor flexibeler arbeid gezorgd, en heeft ze als een buffer gefungeerd tegen hoogoplopende werkloosheid. Met innovatie heeft dit niet veel te maken. De toename van ondernemerschap ging niet gepaard met een toename van innovatie: de Nederlandse ondernemerschap paradox. In dit artikel wordt uiteengezet hoe ondernemerschap wordt beïnvloed door arbeidsmarktregulering, met name op het gebied van werknemersbescherming, sociale zekerheid en werkgeversbescherming. Ook wordt de categorie van ondernemende werknemers toegelicht. Ten slotte worden de beleidsimplicaties besproken voor zelfstandig ondernemerschap, innovatie, en ondernemend gedrag van werknemers.

1 Inleiding

Ondernemerschap wordt vaak gezien als een noodzakelijke voorwaarde voor economische ontwikkeling en groei. Ondernemers zijn dan de personen die door de commercialisering van nieuwe ideeën nieuwe waarde creëren in een markteconomie. Deze redenering gaat terug op het werk van Schumpeter (1934), via het proces van creatieve destructie (Schumpeter 1942), en is ook bevestigd in nieuwe groeitheorie (Aghion en Howitt 1992) en in empirisch economische studies (Audretsch et al. 2006; Braunerhjelm et al. 2010; Stam et al. 2011). Recent is dit proces van creatieve destructie nog verfijnder geanalyseerd, waaruit blijkt dat in eerste instantie relatief productieve nieuwkomers nieuwe banen creëren, vervolgens concurreren zij minder productieve bedrijven uit de markt (wat leidt tot banenverlies), en op de lange termijn leidt dit tot een netto structuurversterkend effect en een toename in werkgelegenheid (Fritsch 2008). Ondernemerschap gaat hier dus vooral over nieuwe bedrijven die nieuwe technologieën of nieuwe vormen van organisatie ontwikkelen en/of implementeren, die leiden tot een hogere productiviteit (zie bijv.

¹ Graag wil ik Niels Bosma bedanken voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Hobijn en Jovanovic 2001; Haltiwanger et al. 2010).² Dit proces van creatieve destructie vindt niet plaats in een institutioneel vacuüm. Instituties, de spelregels in de maatschappij (North 1990), maken bepaald gedrag mogelijk en zijn een beperking voor ander gedrag. Deze instituties vormen ook een aangrijpingspunt voor overheidsinterventie, omdat de overheid als één van de weinige actoren in de maatschappij het recht heeft om (formele) instituties te creëren, aan te passen en op te heffen (zie Stam en Nooteboom 2011). Voor het proces van creatieve destructie zijn instituties voor de arbeidsmarkt (arbeidsmarktregulering) ook een belangrijke conditie. De reallocatie van arbeid van laag- naar hoogproductieve bedrijven en bedrijfstakken (zie Davis et al. 1996; Caballero 2007) wordt bijvoorbeeld beïnvloed door arbeidsmarktinstuties met betrekking tot ontslagbescherming en sociale zekerheid.³ Ook zijn arbeidsmarktinstuties van belang voor de scholing van arbeid. De centrale vraag in dit paper is hoe instituties verschillende vormen van ondernemerschap beïnvloeden en wat voor implicaties dit heeft voor sociaaleconomisch beleid.

Ondernemerschap is een lastig empirisch af te bakenen fenomeen. Grofweg is er een tweedeling in empirische definities waar te nemen: een gedragsdefinitie (ondernemend gedrag, uitvoeren van vernieuwingen) en een juridische definitie (zelfstandig ondernemer of nieuwe onderneming). Veelgebruikte empirische indicatoren voor ondernemerschap zijn zelfstandigen (in de arbeidsmarkt), nieuwe bedrijven (in productmarkten), en volwassen bedrijven die actief een nieuwe onderneming voorbereiden of deze net hebben opgezet (de Global Entrepreneurship Monitor definitie; zie Kelley et al 2012). Veel studies vinden een positief effect van ondernemerschap op economische prestaties (nationaal inkomen (Van Stel et al. 2005; Wong et al. 2005; Braunerhjelm et al. 2010; Stam et al. 2011) werkgelegenheid (Fritsch en Mueller 2008), en productiviteit (Audretsch en Keilbach 2004; Bosma et al. 2011; Bosma 2011).

Niet in alle contexten is er een positief effect van ondernemerschap op economische prestaties. In ontwikkelingslanden zijn er vaak geen banen beschikbaar en is het bestaan als zelfstandige het enige alternatief om te overleven (Naudé 2010), en het stimuleren van zelfstandig ondernemerschap in achterliggende regio's kan ook uiteindelijk leiden tot meer werkloosheid (Van Stel en Storey 2004). Ook kan er te veel ondernemerschap zijn, dat wil zeggen dat er boven een bepaalde mate van ondernemerschap een toename van ondernemerschap negatieve effecten op de economie heeft (zie Bosma et al. 2011; Van Praag en Van Stel 2013). Er lijkt een nieuwe consensus te ontstaan dat niet alle vormen van ondernemerschap goed zijn voor de economische prestaties van een land maar dat vooral 'high potential' (Sha-

² Dus niet over nieuwe bedrijven in het algemeen, zelfstandigen, of MKB.

³ Daarnaast spelen ook andere instituties die de toetreding van nieuwe (potentieel) productieve bedrijven en de uittreding van inefficiënte bedrijven belemmeren. Voorbeelden hiervan zijn faillissementswetgeving (te strenge faillissementswetgeving belemmert de instroom van nieuwe bedrijven en de uitstroom van inefficiënte bedrijven, terwijl te weinig strenge faillissementswetgeving relatief inefficiënte bedrijven aantrekt, of zelfs het misbruik van faillissementen voor persoonlijk gewin, zie Akerlof en Romer 1993) en mededingingsbeleid (Audretsch et al. 2001).

ne 2009; Lerner 2009) of ambitieus (Stam et al. 2012) ondernemerschap de meeste positieve effecten voor haar rekening neemt.

Zelfstandig ondernemerschap wordt niet alleen aangejaagd door nieuwe kansen in productmarkten maar ook door het gebrek aan kansen op de arbeidsmarkt. Ook heeft recent onderzoek aangetoond dat in situaties van hoge werkloosheid veel zelfstandigen minder snel de overstap maken naar een beter betaalde baan als werknemer (Santarelli et al. 2009). In sommige landen - zoals Nederland en Duitsland - wordt dit soort zelfstandig ondernemerschap ook nog eens aangejaagd door werklozen met behoud van uitkering een nieuwe onderneming te laten starten.

In Nederland is in de afgelopen decennia het aantal nieuwe bedrijven en het aantal zelfstandigen enorm toegenomen. Ook in andere landen, zoals de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, en Duitsland is de langdurig neerwaartse trend in zelfstandig ondernemerschap weer omgebogen. Deze neerwaartse trend werd vooral veroorzaakt door de krimp van werkgelegenheid in de landbouw en schaalvergroting in de industrie. De omkering van deze trend wordt door sommigen gezien als een transitie van een door managers gedomineerde economie naar een nieuwe ondernemerschapseconomie, veroorzaakt door onder andere nieuwe informatie- en communicatietechnologie, de ondergang van het communisme, mondialisering, reorganisatie van het bedrijfsleven en toegenomen kennisproductie (Thurik et al. 2013).

In dit essay analyseren we de opkomst van zelfstandig ondernemerschap in Nederland, en vergelijken dit met andere relevante landen. Daarna behandelen we de verklaringen van deze opkomst, in het bijzonder de institutionele context. Ten slotte worden op basis van de voorgaande inzichten een aantal implicaties, in het bijzonder met betrekking tot arbeidsmarktinstituties, voor sociaal-economisch beleid geformuleerd.

2 Ontwikkeling van zelfstandig ondernemerschap en innovatie in Nederland

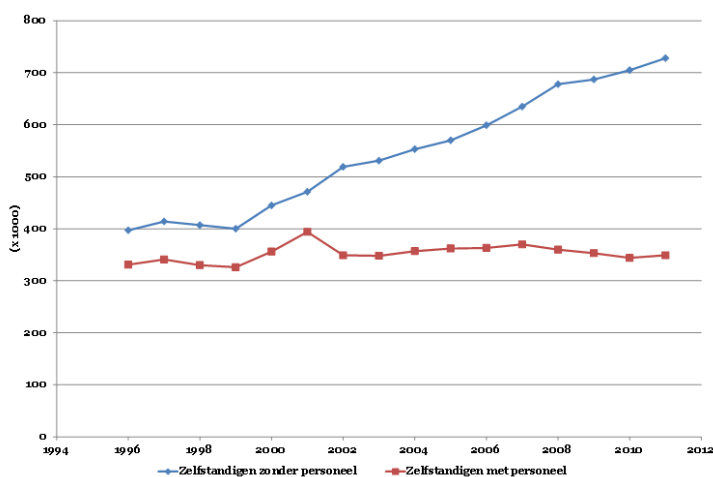
De recente ontwikkeling van de Nederlandse economie wordt gekenmerkt door de ondernemerschap paradox: ondanks de veronderstelling dat ondernemerschap en innovatie hand in hand gaan, is in de afgelopen decennia het aantal nieuwe ondernemingen en het aantal zelfstandigen enorm toegenomen, maar is het innovatieniveau op vele terreinen gestagneerd of zelfs afgenomen.

In 1987 waren er zo'n 30.000 nieuwe bedrijven, terwijl dat er volgens de Kamer van Koophandel in 2011 ongeveer 140.000 waren. In 2009 was er een lichte daling, en in 2010 weer een stijging tot 123.500 nieuwe bedrijven.⁴ Het aantal zelf-

⁴ Het EIM corrigeert deze cijfers voor economisch inactieve inschrijvingen, en komt zo voor 2010 op zo'n 90.000 nieuwe bedrijven uit, nog steeds bijna een verdrievoudiging sinds 1987 (32.576 nieuwe bedrijven). Een deel van de recente groei van het aantal nieuwe bedrijven is te verklaren doordat per 1 januari 2010 nieuwe groepen ondernemers zoals eenmanszaken en maatschappen in de vrije be-

standigen is in de periode 1987-2011 gegroeid van zo'n 600.000 tot ruim een miljoen. Veel (ongeveer twee derde) van deze nieuwe bedrijven zijn eenmanszaken (CBS 2012). In het laatste decennium is het aantal zelfstandigen met personeel vrijwel gelijk gebleven (rond de 350.000) terwijl het aantal zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) met ongeveer 300.000 is toegenomen tot meer dan 700.000 (zie Figuur 1).

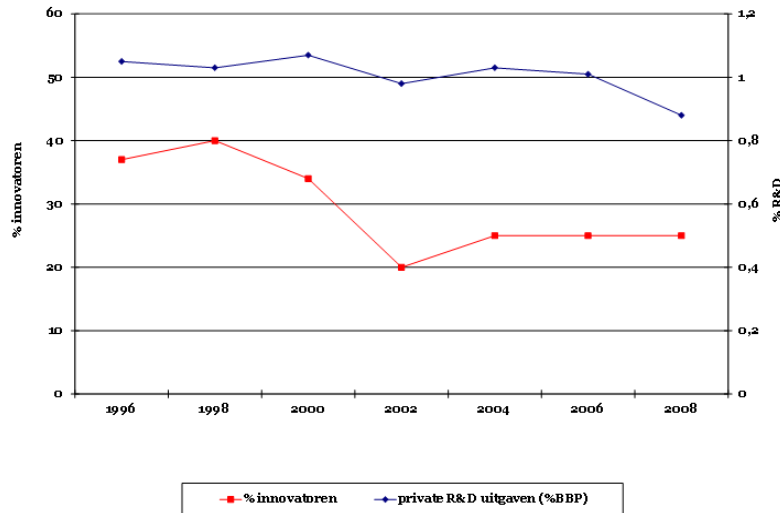
Figuur 1 Ontwikkeling aantal zelfstandigen met en zonder personeel, 1996-2011

Bron: CBS Statline.

Is deze toename van het aantal zelfstandigen hand in hand gegaan met een toename van innovatie in Nederland? Twee belangrijke indicatoren voor innovatie in het bedrijfsleven zijn uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) aan de investeringskant, en productinnovatie aan de uitkomstenkant. Ondanks de enorme toename van de belastingvrijstellingen voor het verrichten van private R&D (zie Verhoeven et al. 2012) zijn de private uitgaven aan R&D (als percentage van het bbp) afgenomen in de periode 1996-2008. Ook het percentage innovatoren in het Nederlandse bedrijfsleven is in die periode afgenomen van zo'n 40 procent eind jaren negentig tot zo'n 25 procent in 2008 (zie Figuur 2).

roepen en de land- en tuinbouw en verenigingen van eigenaars wettelijk verplicht zijn zich in te schrijven in het Handelsregister.

Figuur 2 Ontwikkeling innovatie Nederlandse bedrijfsleven, 1996-2008

Bron: CBS Statline.

Weliswaar levert deze negatieve correlatie geen ultiem bewijs voor een causale relatie, maar trekt het op z'n minst de veronderstelde positieve relatie tussen ondernemerschap en innovatie (op macroniveau) in twijfel.⁵

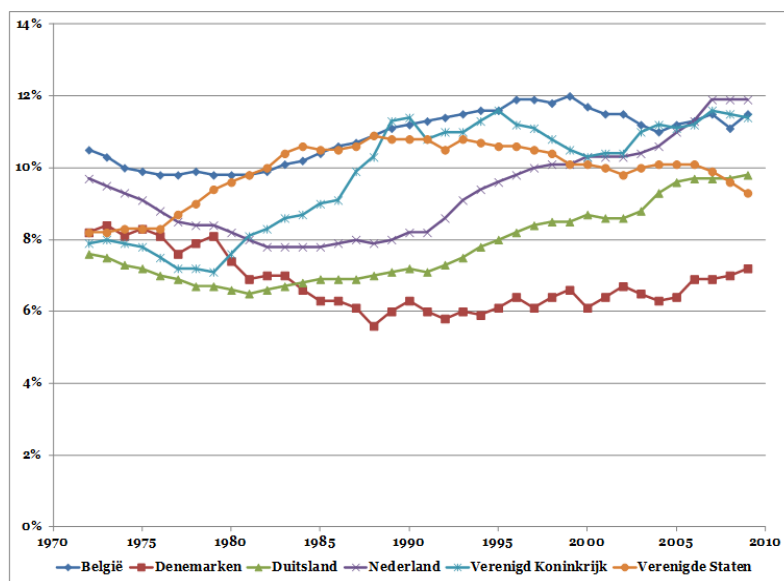
3 Internationale vergelijking ondernemerschap

Internationaal gezien is het aandeel zelfstandigen in de beroepsbevolking van Nederland inmiddels ook tamelijk hoog (zie Figuur 3). Figuur 3 laat zien dat in Nederland eind jaren tachtig met ongeveer 10 procent zelfstandigen in de beroepsbevolking het laagste punt werd bereikt en dat dit vervolgens gegroeid is tot ruim 13 procent in midden jaren 2000, hoger dan alle vergelijkbare landen. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk begon deze groei al in respectievelijk 1977 en 1980. Deze vroege omkering in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk van de neerwaartse trend van zelfstandig ondernemerschap is gedeeltelijk te verklaren door het deregulerings- en liberaliseringsbeleid van de regeringen Thatcher (1979-1990) en Reagan (1981-1989). In de jaren negentig is deze groei echter tot stilstand gekomen en is er zelfs sprake van een afnemend percentage zelfstandigen in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Denemarken en België hadden

⁵ In een vergelijkbare situatie met een enorme groei van het aantal zelfstandigen (in Canada in de periode 1987-1998), is er een positief effect waargenomen op de werkgelegenheid, maar een negatief effect op de groei van de totale arbeidsproductiviteit in de private sector van Canada (Baldwin en Chowhan 2003). Dit wordt verklaard doordat zelfstandigen (veelal zonder personeel) in een periode van krimpende vraag naar arbeid, een regulier arbeidscontract inleveren voor een bestaan als zelfstandige, met veelal minder inkomsten.

in begin jaren zeventig eenzelfde uitgangspositie als Nederland, maar in Denemarken is het percentage zelfstandigen sterk afgenomen, terwijl het in België het grotendeels tussen de 12 en 13 procent is gebleven. Concluderend: Nederland heeft ook in internationaal opzicht een opmerkelijke groei van het aandeel zelfstandigen doorgemaakt in de laatste twee decennia.

Figuur 3 Internationale vergelijking van het aandeel zelfstandigen in de beroepsbevolking

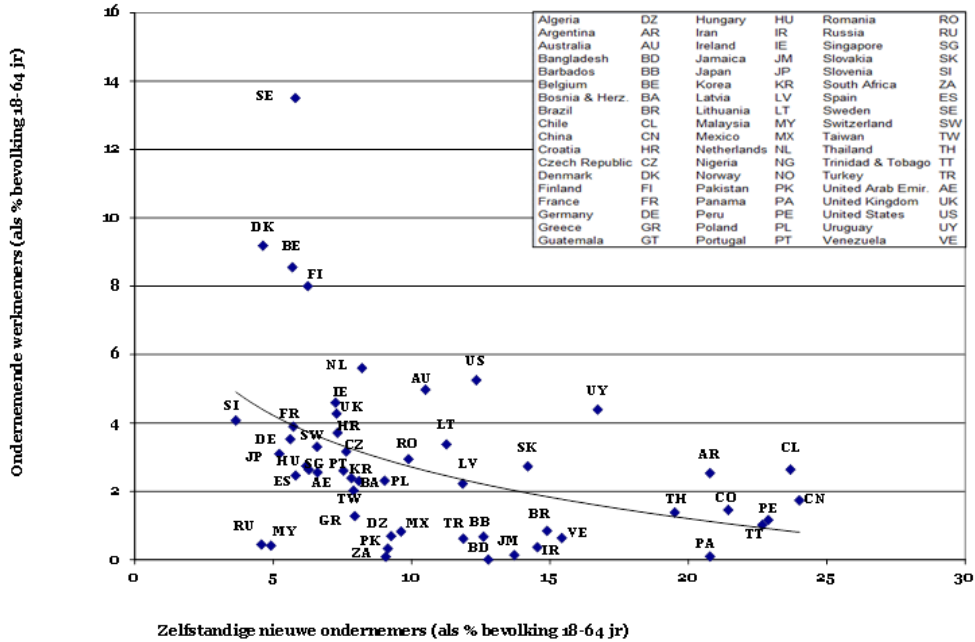

Bron: EIM compendia.

Naast het percentage zelfstandigen van de beroepsbevolking is een recente veelgebruikte maat van ondernemerschap het percentage volwassenen dat actief een nieuwe onderneming voorbereidt of deze net heeft opgezet. Ook met deze maat scoort Nederland vrij hoog, en staat ze zelfs aan de top van de EU-landen, maar staat veel lager dan opkomende economieën, zoals China en Brazilië, en ontwikkelingslanden, zoals Paraguay en Colombia (zie Figuur 4). Naast de traditionele maten van zelfstandig ondernemerschap is er in 2011 voor het eerst een grootschalig internationaal onderzoek geweest naar ondernemende werknemers⁶ (zie Bosma et al. 2012), ook wel bekend als 'intrapreneurship'. Uit dit onderzoek bleek dat Nederland ook qua ondernemende werknemers vrij hoog scoort, maar dat de Scandinavische landen (die niet zo hoog scoren op maten van zelfstandig ondernemerschap) veel hoger scoren (zie Figuur 4). Opkomende economieën en ontwikkelingslanden scoren veel lager op deze maat van ondernemerschap.

⁶ Gedefinieerd als volwassenen die nieuwe activiteiten ontwikkelen voor hun werkgever, en hierbij een leidende rol hebben in de ideeontwikkeling of de uitvoering van de nieuwe activiteiten.

Figuur 4 Internationale vergelijking Zelfstandige nieuwe ondernemers en ondernemende werknemers, 2011

Bron: Global Entrepreneurship Monitor.

4 Institutionele verklaringen voor opkomst zelfstandigen in Nederland

De groei van zelfstandig ondernemerschap in de laatste twee decennia kan worden verklaard door een mix van factoren (Bosma en Wennekers 2004; Stam 2008; Van Es en Van Vuuren 2010; Thurik et al. 2013): de groei van de dienstensector, technologische ontwikkeling (opkomst van nieuwe bedrijfstakken, en verlaging transactiekosten door ICT), omvang en leeftijdsopbouw van de beroepsbevolking, en overheidsbeleid. De laatste factor lichten we verder toe in dit artikel. In de jaren negentig van de vorige eeuw zijn er vooral in het kader van de operatie Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit (MDW) een aantal beleidswijzigingen doorgevoerd die het zelfstandig ondernemerschap positief beïnvloed hebben. Een van de belangrijkste wijzigingen is het versoepelen van de Vestigingswet (sinds 1996) waardoor toetredingsdrempels voor zelfstandigen en in het bijzonder voor zelfstandigen in specifieke bedrijfstakken substantieel verlaagd zijn. Daarnaast zijn veel administratieve lasten voor ondernemers verlaagd en is de faillissementswetgeving hervormd ten gunste van ondernemers. Ook is het zelfstandig ondernemerschap fiscaal aantrekkelijk gemaakt ten opzichte van het werknemerschap (zie box 1; zie ook Van Praag en Stevens 2010; Van Vuuren 2012) en is er beleid dat

werklozen stimuleert om (met behoud van uitkering) een eigen onderneming te starten (Van der Ende et al. 2011). De zelfstandigen die starten vanuit een uitkering (met behoud van een uitkering), zouden een zogenaamd 'substitution effect' (zie Santarelli en Vivarelli 2007) kunnen veroorzaken: relatief efficiënte zelfstandige ondernemers die een volledig tarief moeten rekenen kunnen niet concurreren met zelfstandigen met een uitkering die een veel lagere prijs kunnen vragen (vooral omdat alle verzekeringskosten e.d. al door de uitkering betaald worden).

Fiscale voordelen van zelfstandig ondernemerschap in Nederland⁷

Werknemers die de overstap naar het zelfstandig ondernemerschap maken, geven de zekerheden van hun vaste baan en toekomstig pensioen op, maar gaan er op korte termijn financieel flink op vooruit. Als hun bruto-inkomen ongeveer gelijk zou blijven, houden ze daar als zelfstandige netto aanzienlijk meer van over. Dit komt doordat de fiscus ondernemers – in vergelijking met werknemers – bevoordeelt: de belasting- en premiedruk voor zelfstandigen ligt over de gehele inkomenslinie ongeveer 10 procentpunt lager dan die van werknemers in bedrijven en bij de overheid.

Neem een 'modale' werknemer in de bouw, die bruto 30.000 euro verdient. Nadat zijn werkgever daarop pensioenpremie (825 euro), premie voor de Werkloosheidswet (525 euro) en belasting (3.450 euro) heeft ingehouden, houdt hij netto 25.300 euro over. Zijn belasting- en premiedruk bedraagt dus 16 procent van het brutoloon. Door voor zichzelf te beginnen, kan zo'n timmerman of schilder de druk van de collectieve lasten halveren. Als zelfstandige betaalt hij slechts 1.855 euro belasting, plus 700 euro inkomensafhankelijke ZVW-premie voor de basisverzekering tegen ziektekosten. De belastingvoorsprong van zelfstandigen neemt toe met het inkomen. Bij een bruto jaarinkomen van een 100.000 euro heeft een werknemer te maken met een gemiddelde belasting- en premiedruk van omstreeks 40 procent. Een zelfstandig ondernemer hoeft bij een jaarwinst in die orde van grootte slechts 30 procent van zijn winst aan de fiscus af te staan.

Wie voor zichzelf begint, hoeft niet langer pensioenpremie te betalen. Daar staat tegenover dat ondernemers voortaan zelf voor hun oude dag moeten zorgen, door vermogen op te bouwen of bijvoorbeeld een lijfrenteverzekering te sluiten. Ook dienen ondernemers desgewenst zelf een dure arbeidsongeschiktheidsverzekering af te sluiten. Werknemers zijn echter collectief verzekerd tegen het risico van inkomensverlies door arbeidsongeschiktheid, terwijl hun werkgever voor de premie opdraait. Flopt zijn bedrijf, dan kan een zelfstandige evenmin terugvallen op een werkloosheidsuitkering.

Tegenover deze grotere sociale risico's staan belangrijke voordelen in de fiscale sfeer. Ondernemers kunnen meer kosten aftrekken dan werkne-

⁷ Gebaseerd op De Kam (2007). In 2013 is de zelfstandigenaftrek maximaal 7280 euro en de startersaftrek 2123 euro.

mers. Verder mag een zelfstandige 12 procent van zijn winst aftrekken als reservering voor de oude dag. Investeren wordt beloond met een extra aftrek. Vervolgens is een aanzienlijk deel van de winst vrijgesteld van belastingheffing dankzij de zelfstandigenaftrek, naarmate de winst toeneemt, loopt deze terug van 9000 naar 4400 euro. Starters krijgen drie jaar lang een extra aftrek van 2000 euro. Boven dit alles genieten ondernemers in het midden- en kleinbedrijf een extra vrijstelling van 10 procent van de resterende winst.

Ook voor de werkgever is het financieel aantrekkelijker geworden om werknemers voortaan als zelfstandig ondernemer in te huren, omdat de werkgever niet hoeft bij te dragen aan de collectieve lasten voor deze arbeid. Daarnaast is het voor de werkgever een aantrekkelijke manier om de inzet van arbeid te flexibiliseren: er hoeft geen rekening meer gehouden te worden met de bescherming van werknemers, en arbeid kan voor korte perioden worden ingekocht. Daarnaast zijn zelfstandig ondernemers vaak gelukkiger dan werknemers, met name omdat ze als zelfstandige meer autonomie hebben (Benz en Frey 2008; Lange 2012).

5 Arbeidsmarktregulering en ondernemerschap

Er is veel onderzoek gedaan naar de effecten van arbeidsmarktregulering op zelfstandig ondernemerschap, vooral naar de effecten van werknemersbescherming en sociale zekerheidsreguleringen. De achterliggende redenering is dat een grote mate van werknemersbescherming en omvangrijke sociale zekerheidsregelingen voor werknemers de opportuniteitskosten voor zelfstandig ondernemerschap verhogen. Werknemers met een vaste aanstelling denken dus wel twee keer na voordat ze hun arbeidscarrière voortzetten als zelfstandig ondernemer zonder dergelijke zekerheid. Ook zullen zij niet snel gaan werken voor een nieuwe onderneming die een grote kans heeft om snel opgeheven te worden (ongeveer 50 procent van de nieuwe ondernemingen overleeft de eerste vijf jaar na de start niet).⁸ Werknemersbescherming werkt vooral belemmerend voor innovatieve nieuwe bedrijven die worden gekenmerkt door een hoge mate van onzekerheid en daardoor veel behoefte hebben aan externe flexibiliteit (Hall en Soskice 2001; Bartelsman et al. 2010).

Het primaire mechanisme dat hier relevant is, is dat een flexibeler arbeidsmarkt leidt tot een betere allocatie van menselijk kapitaal over economische activiteiten (Davis et al. 1996; Caballero 2007). Een ander mechanisme met een tegenovergesteld effect is dat meer arbeidsmarktflexibiliteit leidt tot minder commitment tussen werkgever en werknemer, met minder kennisuitwisseling en kennisopbouw binnen ondernemingen (Kleinknecht 1998; Kleinknecht et al. 2006). Als rekening wordt

⁸ De mediane leeftijd van een nieuwe onderneming is 5 jaar. Is dit lang of kort? Het is bijvoorbeeld langer dan de mediane baanduur in Canada of het Verenigd Koninkrijk (Levie et al. 2011). Belangrijkere vragen zijn of de beëindiging van de onderneming of baan vrijwillig is, en wat de consequenties zijn voor de toekomstige loopbaan en inkomsten.

gehouden met beide mechanismen is het waarschijnlijk het best om niet naar maximale flexibiliteit, maar naar optimale flexibiliteit (Dore 1986; Nooteboom en Stam 2008) te streven. Het optimum hangt dan af van de specifieke context. Over het uiteindelijke effect van werknemersbescherming op de economische prestaties van een land bestaat dan ook geen consensus (Bassanini en Venn 2007; Bassanini et al. 2009) Dit lijkt af te hangen van de specifieke institutionele en technologische condities in een land (Eichengreen 2007; Van Schaik en Van de Klundert 2013⁹).

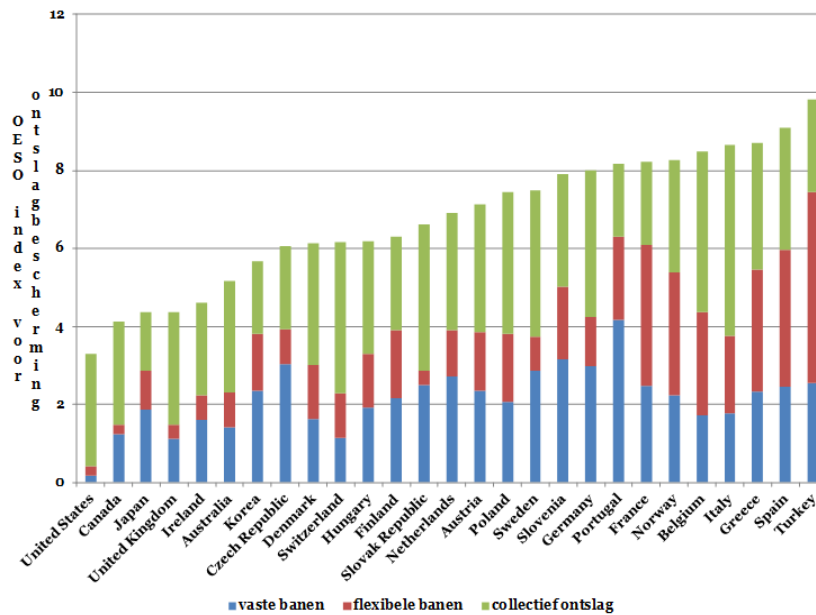
Werknemersbescherming. Een hoge mate van werknemersbescherming kan in principe twee tegenovergestelde effecten hebben op zelfstandig ondernemerschap. Ten eerste kan het er voor zorgen dat werkgevers deze bescherming willen ontwijken door zelfstandigen in te huren, in plaats van werknemers in dienst te nemen, omdat de laatste veel inflexibeler zijn qua aanstelling dan de eerste (dit gebeurt bijvoorbeeld vaak in de bouw en in de transportsector). Ten tweede kan een hoge mate van werknemersbescherming de opportuniteitskosten voor zelfstandig ondernemerschap verhogen. Het eerste mechanisme leek in eerste instantie bevestigd te worden door exploratief onderzoek van Grubb en Wells (1993) en de OECD (1999). Meer geavanceerd recent onderzoek suggereert echter dat het tweede mechanisme dominant is, en dat een striktere werknemersbescherming leidt tot lagere niveaus van zelfstandig ondernemerschap (Robson 2003) en nieuwe bedrijvigheid (Autor et al. 2007). Roman et al. (2011) laten zien dat voor twee typen zelfstandigen de effecten van werknemersbescherming tegenovergesteld zijn: een positief effect op het aantal ‘afhankelijke’ zelfstandigen (die voor hun voormalige werkgever werken, maar nu als zelfstandige) en een negatief effect op het aantal ‘onafhankelijke’ zelfstandigen (die vooral nieuwe kansen exploiteren). Het ondernemerschapbeperkende effect is nog sterker gebleken voor ambitieus ondernemerschap, dat wil zeggen voor ondernemers die de intentie hebben om hun nieuwe onderneming substantieel te laten groeien (Bosma et al. 2009; 2012; Autio 2010) en voor de doorgroei van bestaande ondernemingen (De Wit en Teruel 2011). Europees onderzoek van Millan et al. (2012) laat ook zien dat strikte werknemersbescherming negatief gerelateerd is aan de kans dat zelfstandig ondernemers werknemers in dienst nemen.

Er is vrij veel variatie in werknemersbescherming tussen landen (Skedinger 2010), terwijl het niveau van werknemersbescherming tamelijk constant is over de laatste decennia, met een lichte afname in de meeste landen (waaronder Nederland) in de periode 1990-2008 (OECD 2004; Nickell 2006; Venn 2009). In internationaal perspectief is de werknemersbescherming in Nederland middelmatig te noemen:

⁹ Van Schaik en Van de Klundert (2013) beargumenteren dat in een periode waarin de productiviteit van Japan en Europa vooral een kwestie was van het imiteren van technologie in de VS, werknemersbescherming een positief effect heeft op productiviteitsgroei. Als productiviteitsgroei vooral door het verleggen van de technologische grens wordt gerealiseerd (zoals in Japan, Europa en de VS sinds de jaren 1980; zie ook Enflo (2011) voor de omkering van het effect van werknemersbescherming in deze periode), dan wordt het effect van werknemersbescherming negatief, omdat de re-allocatie van arbeid en het risico's nemen van bedrijven belangrijker wordt.

Nederland zat in 2008 precies op het OECD-gemiddelde (zie Figuur 5). Met name de bescherming van werknemers met een vast contract is relatief hoog.

Figuur 5 Niveau van werknemersbescherming in Nederland in internationaal perspectief

Bron: OECD Statistical Data Warehouse.

Sociale zekerheid. Net als werknemersbescherming kan een genereus sociaal zekerheidssysteem zelfstandig ondernemerschap op twee tegenovergestelde manieren beïnvloeden. Ten eerste kan een genereus sociaal zekerheidssysteem het proces van creatieve destructie faciliteren: de onvermijdelijke verliezers in dit proces hebben een sociaal vangnet dat de acceptatie van structurele transformatie verhoogt. Meer specifiek kan een sociaal vangnet de risico's van innovatief ondernemerschap enigszins ondervangen en deze carrièreoptie relatief aantrekkelijk maken (Sinn 1996). Ten tweede kan een genereus sociaal zekerheidssysteem werkloosheid relatief aantrekkelijk maken, boven zelfstandig ondernemerschap of werknemerschap, of meer specifiek als de sociale zekerheid verbonden is aan het werknemerschap en niet aan zelfstandig ondernemerschap, worden de opportuniteitskosten voor zelfstandig ondernemerschap verhoogd (dit wordt nog eens versterkt als ook pensioenregelingen en ziektekostenverzekeringen binnen werknemerscontracten gunstiger zijn dan voor zelfstandige ondernemers). Dit laatste effect wordt vooral gevonden in empirisch onderzoek naar de samenhang tussen sociale zekerheid en ambitieus (groei georiënteerd, innovatief, export georiënteerd) zelfstandig ondernemerschap (Hessels et al. 2007; 2008). In Nederland zijn, in tegenstelling tot de meeste

OECD-landen, de sociale zekerheidsuitgaven (als percentage van het bbp) afgenomen in de periode 1992-2001 (van 26 tot 20 procent) (Adema et al. 2011).

Op macroniveau kan er ook nog een ander effect spelen, als de meeste sociale zekerheidsregelingen door de staat of door grote private organisaties worden uitgevoerd, kan dit een gedeelte van de samenleving afsluiten voor zelfstandig ondernemerschap (zie Henrekson 2005).

Werkgeversbescherming. Een andere vorm van arbeidsmarktregulering waar recent veel onderzoek naar is gedaan, is het zogenaamde concurrentiebeding. Dit concurrentiebeding verbiedt werknemers voor een periode na het ontslag bij andere werkgevers in dezelfde of gerelateerde markten te werken, dus ook als ondernemer. Dit maakt het dus moeilijk voor werknemers om hun innovatieve idee met hun eigen onderneming verder te ontwikkelen en te commercialiseren. Dit concurrentiebeding beschermt de werkgever, doordat de ideeën en investeringen in zijn organisatie niet gemakkelijk kunnen weglekken naar andere (concurrerende) organisaties. Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat deze regulering een significante barrière is voor veelbelovende innovatieve nieuwe ondernemingen (Gilson 1999; Fallick et al. 2006; Marx et al. 2009; Samila en Sorenson 2011) en leidt tot minder investeringen in innovatie (Garmaise 2009). In Nederland was de opheffing van het concurrentiebeding onderdeel van de MDW-operatie, maar deze opheffing is uiteindelijk niet gerealiseerd.

Zelfstandig ondernemers of ondernemende werknemers. Als we ervan uitgaan dat het niveau van innovatief ondernemerschap in een samenleving min of meer gegeven is, maar dat de vorm afhangt van de (arbeidsmarkt)instituties, zou het ook zo kunnen zijn dat de eerder genoemde instituties niet zozeer een effect hebben op het totaal aan innovatief ondernemerschap, maar op de allocatie van dat ondernemerschap over nieuwe en bestaande organisaties. Met andere woorden, een hoge mate van werknemersbescherming, sociale zekerheid en werkgeversbescherming leiden tot een hoger percentage innovatief ondernemerschap in bestaande organisaties, omdat deze arbeidsmarktinstuties de opportuniteitskosten voor zelfstandig ondernemerschap verhogen.¹⁰ Het tegenovergestelde geldt voor innovatief ondernemerschap in nieuwe organisaties.

Innovatief ondernemerschap in bestaande organisaties heeft als voordeel dat middelen voor productie, organisatie en marketing gemakkelijker en sneller gemobiliseerd kunnen worden, maar als nadeel dat de organisatiestructuur en -cultuur de ontwikkeling en absorptie van radicaal nieuwe ideeën kan tegenhouden, en ook de inkomsten voor de betrokken medewerkers niet in proportie zijn met de nieuw gegenereerde inkomsten voor de onderneming.¹¹ Externe arbeidsmarktflexibiliteit

¹⁰ De effecten van werkgeversbescherming en werknemersbescherming op innovatie blijken uiteen te lopen: Garmaise (2009) toont een negatief verband aan tussen werkgeversbescherming en investeringen in innovatie, terwijl Acharya et al. (2010) een positief verband aantonen tussen werknemersbescherming en inventie (patenten).

¹¹ Zie Stam et al. (2012), hoofdstuk 3 voor de condities voor intrapreneurship.

lijkt vooral gunstig voor radicale innovaties door jonge snelgroeiende bedrijven, terwijl flexibiliteit binnen organisaties ('functionele flexibiliteit') met name positief is voor innovaties in gevestigde bedrijven (Zhou et al. 2011).¹²

6 Beleidsimplicaties

In Nederland is met diverse fiscale faciliteiten en ander beleid het zelfstandig ondernemerschap gestimuleerd. Dit beleid is effectief geweest in het verhogen van het aantal zelfstandige ondernemers in Nederland. Hierdoor is de arbeidsmarkt flexibeler geworden. In dit opzicht is de groei van het aantal zelfstandigen - net als het hoge percentage uitzendkrachten en part-timers en recent het hoge percentage contracten voor bepaalde tijd - een middel om de instituties die voor een relatief inflexibele Nederlandse arbeidsmarkt zorgen (bijvoorbeeld de sterke ontslagbescherming van personeel met een vast contract) te vermijden. Ook lijkt het erop dat het grote aantal zzp'ers op de Nederlandse arbeidsmarkt ervoor heeft gezorgd dat de werkloosheid in Nederland gedurende de recente crisis niet zo sterk is opgelopen als in andere landen (CPB 2010).

Toch zijn er bij de resultaten van dit beleid een aantal vraagtekens te plaatsen. We vestigen hier de aandacht op de Nederlandse ondernemerschapsparadox: een toename van ondernemerschap is niet gepaard gegaan met meer innovatie in Nederland. De achterliggende gedachte was dat meer zelfstandig ondernemerschap tot meer innovatie en uiteindelijk economische groei zou leiden. Deze veronderstelling lijkt niet op te gaan voor Nederland, met name vanwege het grote aandeel (niet ambitieuze) zelfstandige ondernemers zonder personeel (Stam 2008; Stam et al. 2012). Zzp'ers zorgen voor veerkracht (flexibele schil in de arbeidsmarkt), maar niet voor innovatie. Beleid zou meer gericht moeten zijn op wenselijke activiteiten (nieuwe waardecreatie) in plaats van op eenvoudig waar te nemen entiteiten (zelfstandig ondernemerschap, nieuwe ondernemingen) waarvan verondersteld wordt dat ze deze wenselijke activiteiten ontplooiën.

Eenzijds kunnen er vraagtekens worden geplaatst bij de benadeling van zelfstandig ondernemers met betrekking tot toegang tot (sectorale) scholingsfondsen, sociale zekerheidsarrangementen en pensioenregelingen (zie ook SER 2010). Anderzijds kan de groei van het aantal zelfstandigen door overheidsbeleid ook leiden tot verstoring van de arbeidsmarkt en productmarkten. Hierdoor kan er op de arbeidsmarkt in toenemende mate sprake zijn van verdringing van het reguliere werknemerscontract door zelfstandig ondernemerschap: zzp'ers met lagere projectkosten (rekenen geen pensioen- en sociale zekerheidspremies) maken reguliere werknemers minder aantrekkelijk; voor werknemers is het op korte termijn aantrekkelijk om zzp'er te worden (belastingaftrek); voor werklozen is het aantrekkelijk om zzp'er te worden (behoud werkloosheidsuitkering, en kunnen tijdelijk laag

¹² Michie en Sheehan (2003) laten zelfs een negatief verband zien tussen externe arbeidsmarktflexibiliteit en innovatie in gevestigde bedrijven op microniveau.

tarief rekenen, wat ook leidt tot oneerlijke concurrentie met andere zzp'ers). Het eindresultaat is dan de uitholling van collectieve arrangementen voor werknemers, nieuwe armen onder zzp'ers, en vermindering innovatiekracht Nederlandse bedrijfsleven.

Op productmarkten kan het stimuleren van werklozen tot ondernemerschap leiden tot concurrentie, waarbij productievere zelfstandige ondernemers marktaandeel verliezen ten opzichte van deze door een uitkering gesteunde nieuwkomers.

Als de groei van het aantal zelfstandigen in Nederland niet tot de gewenste toename van innovatie heeft geleid, wat moet er dan gedaan worden om dit toch te realiseren? Hiervoor zijn drie beleidsrichtingen aan te geven. Ten eerste innovatie door zelfstandige ondernemers stimuleren. Ten tweede, ondernemend gedrag van werknemers stimuleren. Ten derde, niet-innovatief zelfstandig ondernemerschap minder aantrekkelijk maken. Dit laatste kan bijvoorbeeld door de positieve fiscale discriminatie van zelfstandigen te verminderen. De eerste twee beleidsrichtingen bespreken we hieronder iets uitgebreider.

Innovatie door zelfstandige ondernemers. Door aan de inputkant scholing en onderzoek en ontwikkeling te stimuleren kan zelfstandig ondernemerschap ook beter bijdragen aan innovatie. Scholingsmiddelen zijn voor zzp'ers minder toegankelijk dan voor werknemers, en de stimuleringsmiddelen voor R&D (bijvoorbeeld WBSO) zijn voor zzp'ers ook minder gemakkelijk te bereiken. Zzp'ers hebben vaak ook een te kleine omvang om succesvol op grote schaal te innoveren. Om deze tekortkoming op te heffen zou samenwerking tussen zzp'ers en andere organisaties gestimuleerd kunnen worden. Ook zou de ontslagbescherming verlaagd kunnen worden en het concurrentiebeding verboden moeten worden. De eerste maatregel zorgt ervoor dat de opportuniteitskosten voor potentiële ondernemers en potentiële werknemers van de nieuwe innovatieve bedrijven verlaagd worden. Ook zorgt het ervoor dat de risico's van het aannemen van personeel voor een onzekere innovatieve onderneming worden verlaagd.¹³ De tweede maatregel verlaagt de drempel voor werknemers met ideeën voor een innovatieve onderneming om voor zichzelf te beginnen.

Ondernemend gedrag van werknemers. Ondernemerschap vindt niet alleen plaats in nieuwe ondernemingen of alleen door zelfstandigen: ondernemend gedrag van werknemers is minstens zo belangrijk voor innovatie als zelfstandig ondernemerschap (zie Bosma et al. 2012). Dit betekent dat de overheid zich ook moet bekommeren om de kwaliteit van arbeid (met name scholing en ontplooiing) binnen organisaties, en dit zou wel eens negatief beïnvloed kunnen worden door vergaande flexibilisering van de arbeidsmarkt, waardoor werkgevers minder prikkels hebben om in de langetermijnontwikkeling van hun werknemers te investeren. Voor dit soort ondernemerschap lijken de eerder genoemde positieve institutionele effecten

¹³ Bauernschuster (2013) toont aan dat het verlichten van ontslagbescherming leidt tot een toename in het aannemen van personeel door (kleine) bedrijven.

voor zelfstandig ondernemerschap (lage mate van werknemersbescherming en sociale zekerheid) om te slaan in negatieve effecten voor ondernemende werknemers, en lijkt vooral flexibiliteit binnen organisaties van belang om innovatie te stimuleren.

Samenvattend: ondernemerschap voor innovatie stimuleren vereist een balanceeract in flexibiliteit. Enerzijds is er flexibiliteit nodig op de arbeidsmarkt om werknemers en ondernemers van laag- naar hoogproductieve activiteiten te laten stromen en om nieuwe technologieën en organisatievormen zo snel en effectief mogelijk te ontwikkelen en te verspreiden. Dit veronderstelt wel dat er hoogproductieve nieuwe activiteiten worden ontplooid in de economie. Anderzijds is er een zekere mate van inflexibiliteit nodig om te investeren in arbeid, onderzoek en ontwikkeling en de collectieve actie om schaal- en breedtevoordelen te behalen. Het succes van deze inflexibiliteit hangt ook af van de mate waarin bestaande organisaties investeren in arbeid, onderzoek en ontwikkeling, en hun medewerkers de ruimte bieden om te ondernemen. Deze balanceeract vereist continu zoeken naar de juiste balans in een context die in grote mate al bepaald is door de geschiedenis, waar te veel verandering zorgt voor onzekerheid die investeringen afschrikt, en te weinig verandering innovatie belemmert. De overheid kan door instituties te veranderen een directe invloed uitoefenen op deze balanceeract, en op die manier effectief sociaaleconomisch beleid voeren.

Auteur

Erik Stam (e-mail: e.stam@uu.nl) is hoogleraar aan de Utrecht University School of Economics.

Literatuur

- Acharya, V.V., R.P. Baghai en K.V. Subramanian, 2010, Labor Laws and Innovation, NBER Working Papers 16484, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.
- Adema, W., P. Fron en M. Ladaique, 2011, Is the European Welfare State Really More Expensive?: Indicators on Social Spending, 1980-2012; and a manual to the OECD Social Expenditure Database, SOCX), OECD Social, Employment and Migration Working Papers 124, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5kg2d2d4pbf0-en>.
- Aghion, P. en P. Howitt, 1992, A Model of Growth through Creative Destruction, *Econometrica*, vol. 60(2): 323-51.
- Akerlof, G.A. en P. Romer, 1993, Looting: The Economic Underworld of Bankruptcy for Profit, Brookings Papers on Economic Activity.
- Audretsch, D.B., W.J. Baumol en A.E. Burke, 2001, Competition policy in dynamic markets, *International Journal of Industrial Organization*, vol. 19(5): 613-34.
- Audretsch, D.B. en M.C. Keilbach, 2004, Entrepreneurship Capital and Economic Performance, *Regional Studies*, vol. 38(8): 949-59.
- Audretsch, D.B., M.C. Keilbach en E.E. Lehmann, 2006, *Entrepreneurship and Economic Growth*, Oxford: Oxford University Press.
- Autio, E., 2010, High-Aspiration Entrepreneurship, in: M. Minniti (ed.), *The Dynamics of Entrepreneurship. Evidence from the Global Entrepreneurship Monitor Data*, Oxford: Oxford University Press: 251-76.
- Autor, D.H., W.R. Kerr en A.D. Kugler, 2007, Does employment protection reduce productivity? Evidence from US States, *The Economic Journal*, vol. 117(521): 189-217.
- Baldwin, J.R. en J. Chowhan, 2003, The impact of self-employment on labour-productivity growth: A Canada and United States comparison, Ottawa: Statistics Canada.
- Bartelsman, E.J., P.A. Gautier en J. de Wind, 2010, Employment Protection, Technology Choice, and Worker Allocation, CEPR Discussion Paper 7806.
- Bassanini, A. en D. Venn, 2007, Assessing the Impact of Labour Market Policies on Productivity: A Difference-in-Differences Approach, OECD Social, Employment and Migration Working Papers 54.
- Bassanini, A., L. Nunziata en D. Venn, 2009, Job protection legislation and productivity growth in OECD countries, *Economic Policy*, vol. 24(58): 349-402.
- Bauernschuster, S., 2013, Dismissal protection and small firms' hirings: evidence from a policy reform, *Small Business Economics*, vol. 40(2): 293-307.
- Benz, M. en B.S. Frey, 2008, Being Independent is a Great Thing: Subjective Evaluations of Self-Employment and Hierarchy, *Economica*, vol. 75(298): 362-83.
- Bosma, N.S., 2011, Entrepreneurship, Urbanisation Economies and Productivity of European Regions, in M.F. Fritsch (ed.), *Handbook of Research on Entrepreneurship and Regional Development*, Cheltenham (UK); Northampton, MA (USA): Edward Elgar.
- Bosma, N., V. Schutjens en E. Stam, 2009, Entrepreneurship in European Regions: Implications for Public Policy, in: J. Leitao en R. Baptista (eds), *Public Policies for Fostering Entrepreneurship: A European Perspective*, New York: Springer: 59-89.
- Bosma, N., E. Stam en V. Schutjens, 2011, Creative Destruction and Regional Productivity Growth: Evidence from the Dutch Manufacturing and Services Industries, *Small Business Economics*, 36.4: 401-18.
- Bosma, N., E. Stam en S. Wennekers, 2011, Ondernemende werknemers in internationaal perspectief, *Economisch Statistische Berichten*, vol. 96(4616): 474-77.

- Bosma, N., E. Stam en S. Wennekers, 2012, Entrepreneurial Employee Activity: A Large Scale International Study, Tjalling Koopmans Institute Working Paper 12-12. Utrecht: Utrecht University School of Economics.
- Bosma, N.S. en A.R.M. Wennekers, 2004, Trends in het Nederlandse Starters-en Ondernemersklimaat, in: W. Hulsink, E. Manuel en E. Stam (eds), *Ondernemen in Netwerken*, Assen: Van Gorcum.
- Braunerhjelm, P., Z.J. Acs, D.B. Audretsch en B. Carlsson, 2010, The missing link: knowledge diffusion and entrepreneurship in endogenous growth, *Small Business Economics*, vol. 34(2): 105-125.
- Caballero, R., 2007, *Specificity and the Macroeconomics of Restructuring*. Cambridge: MA: MIT Press.
- CBS, 2012, Nederland steeds ondernemender, *Webmagazine*, woensdag 25 april 2012 <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bedrijven/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3605-wm.htm>
- CPB, 2010, *Macro Economische Verkenning*, Den Haag: CPB.
- Davis, S.J., J. Haltiwanger en S. Schuh, 1996, *Job Creation and Destruction*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Dekker, R. en L. Kusters, 2011, De ontmythologisering van de zzp-trend, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, vol. 27(3): 248-63.
- Dore, R., 1986, *Flexible Rigidities: Industrial Policy and Structural Adjustment in the Japanese Economy 1970-1980*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Eichengreen, B., 2007, *European Economy since 1945*, Princeton: Princeton University Press.
- Ende, M. van der, M. Chotkowski, N. van der Lijn en V. Thio, 2011, Bbz 2004: uit het startblok, Rapport voor Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Ecorys: Rotterdam.
- Enflo, K., 2011, The institutional roots of postwar European economic underperformance: a regional approach, *European Review of Economic History*, vol. 15: 329-55.
- Es, F. van, en D. van Vuuren, 2010, A decomposition of the growth in self-employment, CPB Discussion Paper 145, Den Haag: CPB.
- Es, F. van, en D. van Vuuren, 2010, Een decompositie van de groei van het aandeel zelfstandigen in de beroepsbevolking. *TPEdigitaal*, vol. 4(3): 126-48.
- Fallick, B., C.A. Fleischman en J.B. Rebitzer, 2006, Job-hopping in Silicon Valley: Some Evidence Concerning the Microfoundations of a High-technology Cluster, *Review of Economics and Statistics*, vol. 88(3): 472-81.
- Fritsch, M., 2008, How does new business formation affect regional development? Introduction to the special issue, *Small Business Economics*, vol. 30(1): 1-14.
- Fritsch, M. en P. Mueller, 2008, The effect of new business formation on regional development over time: the case of Germany, *Small Business Economics*, vol. 30(1): 15-29.
- Gilson, R.J., 1999, The Legal Infrastructure of High Technology Industrial Districts: Silicon Valley, Route 128, and Covenants Not to Compete, *New York University Law Review*, vol. 74(3): 575-629.
- Grubb, D. en W. Wells, 1993, Employment Regulation and Patterns of Work in EC Countries, *OECD Economic Studies*, vol. 21: 7-56.
- Hall, P.A. en D. Soskice, 2001, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press.
- Haltiwanger, J.C., R.S. Jarmin en J. Miranda, 2010, Who Creates Jobs? Small vs. Large vs. Young, NBER Working Papers 16300, National Bureau of Economic Research.
- Henrekson, M., 2005, Entrepreneurship: A Weak Link in the Welfare State, *Industrial and Corporate Change*, vol. 14(3): 437-67

- Hessels, J., A. van Stel, P. Brouwer en S. Wennekers, 2007, Social Security Arrangements and Early-Stage Entrepreneurial Activity, *Comparative Labor Law and Policy Journal*, vol. 28(4): 743-74.
- Hessels, J., M. van Gelderen en R. Thurik, 2008, Entrepreneurial motivations, aspirations and their drivers, *Small Business Economics*, vol. 31(3): 323-39.
- Hobijn, B. en B. Jovanovic, 2001, The Information-Technology Revolution and the Stock Market: Evidence, *American Economic Review*, vol. 91(5): 1203-20.
- Kam, F. de, 2007, Beperk belastingfaciliteiten voor zelfstandigen, *NRC* 28-07-2007.
- Kelley, D.J., S. Singer en M. Herrington, 2012, GEM 2011 Global Report.
<http://www.gemconsortium.org/docs/2409/gem-2011-global-report>
- Kleinknecht, A., 1998, Is labour market flexibility harmful to innovation?, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 22(3): 387-96.
- Kleinknecht, A., Oostendorp, R.M., Pradhan, M.P. en Naastepad, C.W.M., 2006, Flexible Labour, Firm Performance and the Dutch Job Creation Miracle, *International Review of Applied Economics*, vol. 20(2): 171-87.
- Lange, T., 2012, Job satisfaction and self-employment: autonomy or personality?, *Small Business Economics*, vol. 38(2): 165-77.
- Lerner, J., 2009, *Boulevard of Broken Dreams. Why Public Efforts to Boost Entrepreneurship and Venture Capital Have Failed--and What to Do About It*, Princeton University Press: Princeton.
- Levie, J., G. Don en B. Leleux, 2011, The new business mortality myth, in: K. Hindle en K. Klyver (eds), *Handbook of Research on New Venture Creation*, Cheltenham, UK: Edward Elgar: 194-215.
- Marx, M., D. Strumsky en L. Fleming, 2009, Mobility, Skills, and the Michigan Noncompete Experiment, *Management Science*, vol. 55(6): 875-89.
- Michie, J. en M. Sheehan, 2003, Labour market deregulation, 'flexibility' and innovation, *Cambridge Journal of Economics*, vol. 27(1): 123-43.
- Millán, A., J.M. Millán, C. Román, en A. van Stel, 2012, How do institutions influence the own-account worker's decision to hire employees? EIM Scales Report H201216. Zoetermeer: EIM.
- Naudé, W., 2010, *Entrepreneurship and Economic Development*. Palgrave Macmillan.
- Nickell, W., 2006, The CEP-OECD Institutions Data Set (1960-2004), CEP Discussion Paper No. 759, London: Centre for Economic Performance. (zie ook: http://cep.lse.ac.uk/_new/publications/abstract.asp?index=2424)
- Nooteboom, B. en E. Stam, 2008, *Micro-Foundations for Innovation Policy*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- North, D.C., 1990, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press: Cambridge.
- OECD, 1999, *OECD Employment Outlook*, Paris: OECD.
- OECD, 2004, *OECD Employment Outlook*, Paris: OECD.
- Praag, C.M. van, en L. Stevens, 2010, Ondernemerschap na de Crisis, in: A. van Witteloostuijn, *Nederland na de Crisis, Preadvies van de Koninklijke Vereniging van Staatshuishoudkunde 2010*: 123-162.
- Praag, M. van, en A. van Stel, 2013, The more business owners, the merrier? The role of tertiary education. *Small Business Economics*, vol. 41: 335-357.
- Roman, C., E. Congregado en J.M. Millan, 2011, Dependent self-employment as a way to evade employment protection legislation, *Small Business Economics*, vol. 37(3): 363-92.
- Robson, M.T., 2003, Does Stricter Employment Protection Legislation Promote Self-employment? *Small Business Economics*, vol. 21(3): 309-19.

- Samila, S. en O. Sorenson, 2011, Noncompete Covenants: Incentives to Innovate or Impediments to Growth, *Management Science*, vol. 57(3): 425-38.
- Santarelli, E., M. Carree en I. Verheul, 2009, Unemployment and Firm Entry and Exit: An Update on a Controversial Relationship, *Regional Studies*, vol. 43(8): 1061-73.
- Santarelli, E. en M. Vivarelli, 2007, Entrepreneurship and the Process of Firms' Entry, Survival and Growth, *Industrial and Corporate Change*, vol. 16(3): 455-88.
- Schaik, T. van, en T. van de Klundert, 2013, Employment protection legislation and catching-up, *Applied Economics*, vol. 45(8): 973-81.
- Schumpeter, J.A., 1934, *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press: Cambridge MA.
- Schumpeter, J.A., 1942, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Harper and Brothers: New York.
- SER, 2010, Zelfstandigen zonder personeel in beeld; Een integrale visie op zelfstandigen zonder personeel, Den Haag: SER.
- Shane, S., 2009, Why encouraging more people to become entrepreneurs is bad public policy, *Small Business Economics*, vol. 33(2): 141-49.
- Skedinger, P., 2010, Employment Protection Legislation, Edward Elgar
- Sinn, H.-W., 1996, Social Insurance, Incentives and Risk Taking, *International Tax and Public Finance*, vol. 3(3): 259-80.
- Stam, E., 2008, Entrepreneurship and Innovation Policy, in: B. Nooteboom en E. Stam (eds), *Micro-Foundations for Innovation Policy*, Amsterdam: Amsterdam University Press: 135-72.
- Stam, E., N. Bosma, A. van Witteloostuijn, J. de Jong, S. Bogaert, S.N. Edwards en F. Jaspers, 2012, Ambitious Entrepreneurship. A review of the academic literature and new directions for public policy, Den Haag: Adviesraad voor Wetenschap en Technologiebeleid (AWT).
- Stam, E., C. Hartog, A. van Stel en R. Thurik, 2011, Ambitious Entrepreneurship and Macro-Economic growth, in: M. Minniti (ed.), *The Dynamics of Entrepreneurship. Evidence from the Global Entrepreneurship Monitor Data*, Oxford: Oxford University Press: 231-49.
- Stam, E. en B. Nooteboom, 2011, Entrepreneurship, Innovation and Institutions, in: D. Audretsch, O. Falck, en S. Heblich (eds), *Handbook of Research on Innovation and Entrepreneurship*, Cheltenham: Edward Elgar: 421-38.
- Stel A.J. van, en D.J. Storey, 2004, The link between firm births and job creation: is there a Upas Tree effect?, *Regional Studies*, vol. 38(8): 893-909.
- Stel, A. van, M. Carree en A.R. Thurik, 2005, The Effect of Entrepreneurial Activity on National Economic Growth, *Small Business Economics*, vol. 24 (3): 311-21.
- Thurik, A.R., E. Stam en D.B. Audretsch, 2013, The rise of the entrepreneurial economy and the future of dynamic capitalism, *Technovation*, vol. 33, <http://dx.doi.org/10.1016/j.technovation.2013.07.003>.
- Venn, D., 2009, Legislation, collective bargaining and enforcement: Updating the OECD employment protection indicators, www.oecd.org/els/workingpapers
- Verhoeven, W.H.J., A.J. van Stel en N.G.L. Timmermans, 2012, Evaluatie WBSO 2006-2010. Effecten, doelgroepbereik en uitvoering. Zoetermeer: EIM.
- Vuuren, D. van, 2012, De fiscale behandeling van zelfstandigen Een kritische blik. CPB Policy Brief 2012/02, Den Haag: CPB.
- Wit, G. de, en M. Teruel, 2011, *Determinants of high-growth firms*, Scales Research Reports H201107, EIM Business and Policy Research.
- Wong, P., Y. Ho en E. Autio, 2005, Entrepreneurship, Innovation and Economic Growth: Evidence from GEM data, *Small Business Economics*, vol. 24(3): 335-50.

Zhou, H., R. Dekker en A. Kleinknecht, 2011, Flexible labor and innovation performance: evidence from longitudinal firm-level data, *Industrial and Corporate Change*, vol. 20(3): 941-68.